

Materski, Wojciech

"Dokumenty po historii Białarusi w „Osoboj papkie” I. W. Stalina",
sostawitiele: S. W. Żumar', S. W.
Mironienko i W. D. Sielemieniew, Minsk
2004, Izd. NARB, ss. 86 : [recenzja]

Dzieje Najnowsze 38/1, 244-247

2006

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

duje o niejdociękanie skupione na manipulowaniu nacjonalizmem przez państwo zbudowane na zasadzie internacjonalizmu. Zwalczając nacjonalizmy partykularne, budowało nacjonalizm rosyjski, mający swą długą historię w minionych wiekach. Zupełnie uzasadniona jest też teza Autorki o analogicznej metodzie posługiwania się czystkami etnicznymi zarówno przez systemy totalitarne, jak i społeczeństwa nie widzące innego sposobu budowy swej tożsamości państwowej, jak tylko w kręgu jednejokreślonej nacji. Przykład Jugosławii, Bliskiego Wschodu, Afryki jest tu ewidentny. A czy nie nasuwa się także pytanie, co będzie z państwami budującymi dziś, z tak ufną wiarą w sukces, Unię Europejską. Czy bakcył nacjonalizmu uległ ostatecznejdestrukcji? Mimo perfidii sowieckiej niewysłowionej pogardy dla człowieka, z jaką dokonano zagłady tradycyjnych kresów zamykających na zachodzie Rosji obszar jej władania, można tamtejsze działania w istotnych punktach porównać z wszystkimi czystkami, które pociągały za sobą wykorzenienie i konieczność szukania nowego gruntu pod nogami dla człowieka, którego zawsze zamieniano w cyfrę statystyczną. Autorka pokazała jednak, że był to człowiek z krwi i kości, i jaka była cena jego cierpienia. Dlatego warto tę książkę przeczytać, nawet jeśli w niektórych punktach przyjdzie się z Autorką nie zgodzić.

Zygmunt Zieliński
Lublin

Dokumenty po istorii Bielarusi w „Osoboj papkie” I. W Stalina, sostawitielei: S. W. Żumar¹, S. W. Mironienko i W. D. Sielemieniew, Minsk 2004, Izd. NARB, ss. 86.

Otwarcie w początkach lat 90. archiwów postsowieckich spowodowało przełom w badaniach naukowych nad powikłanymi dziejami „państwa zwycięskiego proletariatu” i jego relacji międzynarodowych. Historycy uzyskali wreszcie dostęp do materiałów szczebli rzeczywiście decyzyjnych - Biura Politycznego partii komunistycznej, kancelarii i tzw. zespołów osobistych (*licznych fondow*) osób kluczowych w systemie sowieckiego państwa-partii, w ich liczbie Józefa Stalina. W dokumentacji tejszczególnie cennymi materiałami okazały się przekazy z tzw. Teczki specjalnej (*Osoboj papki*).

Dokumentacja „Teczki specjalnej” jest proveniencji resortu bezpieczeństwa. W 1960 r. przeprowadzona została reorganizacja systemu archiwizacji w Ministerstwie Spraw Wewnętrznych ZSRR. Dokumentacja Sekretariatu NKWD za lata 1937-1943 przekazana została do Archiwum KGB przy Radzie Ministrów ZSRR¹, natomiast wszelkie materiały operacyjne za lata 1944-1960 przekazano do Centralnego Archiwum Państwowego Rewolucji Październikowej i Budownictwa Socjalistycznego ZSRR (CGAOR), noszącego obecnie nazwę Państwowego Archiwum Federacji Rosyjskiej (GARF). W sumie było to 4904 zespoły dokumentacji o najwyższym stopniu tajności, w tym 447 „Teczki specjalnej”². W „Teczce specjalnej”, rzadko występującej pod pełną nazwą „Teczka specjalna Sekretariatu NKWD-MWD ZSRR”, gromadzone były cyrkularze i poświadczone kopie notatek, informacji, komunikatów specjalnych, telegramów, wykazów i innej dokumentacji, którą sygnował komisarz/minister spraw wewnętrznych a która przesyłana była do kierownictwa partii komunistycznej państwa. Z uwagi na adresata zespół ten dzieli się na niejako „podteczki specjalne” — Józefa Stalina, Wiaczesława Mołoto-

¹ Po 1991 r. Centralne Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej, od 1997 r.

— Archiwum Federalnej Służby Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.

² Niektóre zespoły (teczki) z tych 447 liczą po kilka tomów, o objętości kilkuset stron.

RECENZJE

wa, Nikity Chruszczowa, Gieorgija Malenkowa i korespondencji resortu spraw wewnętrznych z resortem bezpieczeństwa państwowego (NKGB/MGB) i KGB.

447 poszytów „Teczki specjalnej” Stalina zawiera kopie sygnowanych przez Ławrientija Berię dokumentów z okresu od marca 1946 r. do kwietnia 1953 r. na temat rozpoznanych przez „organy” wydarzeń, prowadzonych przez nie działań oraz wnioski o wydanie sankcji na prowadzenie operacji. Inwentarz tego zespołu wydany został drukiem przez Centrum Opracowywania i Publikacji Dokumentów przy GARF, jako jeden z pierwszych po przełomowych decyzjach otwierających dostęp do znacznej części archiwaliów postsowieckich³. Wydawnictwo to współfinansowało amerykańskie Centrum Badań nad Rosją i Związkiem Sowieckim, podobnie jak kolejnymy-inwentarze „Teczki specjalnej” (W. Mołotowa, G. Malenkowa, N. Chruszczowa, Ł. Berii).

Na podstawie zasobu z „Teczki Stalina” ukazało się szereg wydawnictw o charakterze informacyjno-źródłowym dotyczącym spraw polskich⁴. Prezentowana publikacja zawiera podobną wyjątkową informację o dokumentach z tego zespołu, ale dotyczących problematyki Białorusi. Ukazała się pod auspicjami Narodowego Archiwum Republiki Białoruś, Białoruskiego Instytutu Naukowo-Badawczego Dokumentacji i Archiwistyki oraz Państwowego Archiwum Rosyjskiej Federacji. Można powiedzieć wyjątkowo „bogato”, jak na niewielkie rozmiary wydawnictwa.

Kwerenda materiałów do tomu zakrojona została szeroko; zakwalifikowane zostały także te pośrednio dotyczące Białorusi — np. dokumentacja ogólnozwiązkowa, a więc kierowana m.in. także do Mińska. Generalnie dotyczą one spraw typowych dla resortu wytworzenia dokumentacji: bezpieczeństwa w rejonach zajmowanych przez Armię Czerwoną („wyzwolonych”), walki z „wrogą agenturą”, podziemiem zbrojnym, zwalczania przestępczości kryminalnej, przetrzymywania i wykorzystania jeńców wojennych, organizacji i pragmatyki ochrony granicy międzypaństwowej, organizacji masowej wymiany ludności — głównie pomiędzy tzw. Zachodnią Białorusią a Polską. Co wymaga zaznaczenia, w wypadku polskiego, poakowskiego ruchu oporu pojęcia „podziemie zbrojne” i „przestępczość kryminalna” są według sowieckich organów bezpieczeństwa trudno rozdzielne, raczej synonimiczne.

Ograniczenie kwerendy do „Teczki Stalina”, z pominięciem innych teczek specjalnych, było o tyle zasadne, iż w okresie do 1950 r. pozostałe osoby z kierownictwa sowieckiej partii i państwa nie otrzymywały innej dokumentacji nt. Białorusi niż Stalin; natomiast po likwidacji na Białorusi tzw. band leśnych (1950 r.), aż do początku lat 60., Białoruska SRR zasadniczo nie była przedmiotem regionalnych działań operacyjnych MWD ZSRR. Dlatego w teczkach specjalnych innych osób tematyka białoruska bądź dubluje się z materiałami z „Teczki specjalnej” Stalina, bądź (okres po marcu 1953 r.) stanowi w nich zupełny margines, ogranicza się do opi-

³ *Archiw nowiejszej istorii Rossii. Katalogi*, 1.1: *Annotirowannyj katalog dokumentow. Osobajapapka Stalina. Iz materialow Siekrietariata NKWD-MWD SSSR. 1944-1953 gg.*, sost. M. Je. Kolesowa, gl. red. W. N. Kozłow, S. W. Mironienko, Moskwa 1993.

⁴ *NKWD i polskoje podpole 1944-1945. (Po „Osobym papkam” I. W. Stalina)*, sost. T. W. Wołoktina, G. P. Muraszko, A. F. Noskowa i D. A. Jermakowa, Moskwa 1994; N. F. Bugaj, *Specjalna teczka Stalina: deportacje i reemigracje Polaków*, „Zeszyty Historyczne” 1994, nr 107, s. 76-141; S. Kriwienko, *Teczka Stalina. Raporty z Polski*, „Karta” 1995, nr 15, s. 28-52; idem, *Dokumenty z „Teczki specjalnej” Stalina dotyczące działalności organów NKWD w Polsce w latach 1944-1946*, w: *NKWD o Polsce i Polakach. Rekonesans archiwalny*, pod red. W. Materskiego i A. Paczkowskiego, Warszawa 1996, s. 9-42; *Teczka specjalna J. W. Stalina. raporty NKWD z Polski 1944-1946*, oprac. T. Cariewskaja, A. Chmielarz, A. Paczkowski, E. Rosowska, S. Rudnicki, Warszawa 1998.

nii w sprawach kadrowych i przestępstw kryminalnych charakteru międzyrepublikańskiego — ogólnozwiązkowego czy też rosyjsko-białoruskiego.

Sformułowanym przez autorów wyboru we *Wstępie* celem publikacji było dostarczenie uporządkowanej informacji o zawartości wyjątkowej rangi zespołu, przedstawienie jej w sposób oszczędzający czas i ułatwiający kwerendę archiwalną wszystkim zainteresowanym tematem dziejów Białorusi w latach 1944-1950 — „tak w aspekcie wydarzeniowym, jak i geograficznym” (s. 5).

Podstawą kwalifikacji był — jak wyżej wspomniałem — nie tyle wyznacznik polityczny pojęcia „Białoruś”, co geograficzny. M.in. dlatego większość tej dokumentacji w ogóle nie trafiła do białoruskich władz partyjnych i republikańskich.

Informacja uporządkowana została w sposób ściśle chronologiczny. Dominują w niej notatki (*dokładnyje zapiski*), w sposób syntetyczny przedstawiające stan rzeczy w referowanym aspekcie na podstawie zgromadzonych w centrali resortu szczegółowych materiałów. W ramach kolejno wyodrębnianych lat, pod datami dziennymi, ustalonymi na podstawie treści dokumentów bądź daty kancelaryjnej ich wpłynięcia do sekretariatu Stalina, figuruje adresat⁵, zwięzły opis zawartości, sporządzony na ogół na podstawie pomijanego nagłówka danego dokumentu (regist), sygnatura archiwalna. Co nietypowe dla podobnych inwentarzy archiwalnych, zespół opracowujący informator zdecydował się szereg dokumentów, uznanych za najbardziej typowe bądź niosące unikatową informację podać in extenso - nie w formie aneksu czy wyodrębnionej części, ale w ramach powyżej zaprezentowanego porządku, pomiędzy kolejnymi chronologicznie registami. W ramach zamieszczonych w tomie osiemnastu dokumentów, niekiedy bardzo obszernych, znalazły się m.in. notatki: „O zorganizowaniu na okupowanych terytoriach Białorusi przez Niemców, a także nacjonalistów polskich i białoruskich oddziałów wojskowych i powstańczych⁶ dla walki z sowiecką partyzantką i stawienia oporu atakującym oddziałom Armii Czerwonej” (29 VII 1944); „O sytuacji w wyzwolonych miastach BSRR-Wołkowysku, Grodnie, Baranowiczach i działaniach w celu oczyszczenia wyzwolonych terenów z wrogiej agentury, zdrajców i popleczników Niemiec” (27 VII 1944); „O porozumieniu pomiędzy rządem BSRR a Polskim Komitetem Wyzwolenia Narodowego w kwestii ewakuacji ludności białoruskiej z terytorium Polski i polskich obywateli z terytorium BSRR” (7 XII 1944); „O działaniach NKWD i NKGB BSRR w zachodnich obwodach Białorusi przeciwko podziemiu antysowieckiemu i zbrojnym bandom i dalszych planach w zakresie oczyszczenia tych terenów” (12 XII 1944); „O rezultatach równoczesnej operacji czekistowsko-wojskowej w zachodnich obwodach BSRR aresztowania elementów antysocjalistycznych i likwidacji formacji zbrojnych” (20 XII 1944); „O rezultatach walki z podziemiem nacjonalistycznym w zachodnich obwodach Białorusi” (22 III 1945); „O rezultatach działań w 1944 r. na rzecz likwidacji zbrojnych formacji nacjonalistycznych i ich baz” (14 III 1945); „O krokach podjętych na terytoriach Ukrainy, Białorusi oraz Litewskiej SRR zamieszkiwanych przez większość polską w celu likwidacji zbrojnych formacji Armii Krajowej” (15 III 1945); „O przebiegu akcji wysiedlania ludności polskiej z Litewskiej SRR do Polski oraz Białorusinów, Ukraińców i Litwinów z Polski do ZSRR” (3 IV 1945); „O zaktywizowaniu działalności przez Armię Krajową w rejonach Polski grani-

⁵ Niekiedy adresaci, jeśli daną informację przesyłano nie tylko do Stalina, ale też do innych członków kierownictwa — Abakumowa, Antonowa, Berii, Bułganina, Kaganowicza, Kosygina, Kuzniecowa, Malenkowa, Mikojana, Mołotowa, Szczerbakowa, Woroszyłowa, Wozniesińskiego, Żdanowa.

⁶ We *Wstępie* poinformowano, iż redagując opisy dokumentów, zrezygnowano z występujących w oryginalnych nagłówkach takich określeń, jak „bandy” (bandformirowanija) czy „elementy antysowieckie”. Nie ma jednak w tym zakresie konsekwencji.

RECENZJE

czących z BSRR" (29 V 1945); „O przesiedleniach Ukraińców, Białorusinów i Litwinów z Polski do ZSRR oraz Polaków z USSR, BSRR i Litewskiej SRR" (15 XI 1945); „O przebiegu repatriacji obywateli polskich z USSR, BSRR i LSRR do Polski oraz Ukraińców i Białorusinów z Polski do USSR i BSRR oraz o oporze wobec tych przesiedleń ze strony polskiego i ukraińskiego podziemia nacjonalistycznego" (18 V 1946).

Dokumenty powyższe nie zostały opracowane, co — jak wyjaśniają Autorzy — byłoby sprzeczne z formułą wydawnictwa, będącego nie edycją źródłową, lecz informatorem. Pełnią w nim jedynie „funkcję informacyjno-ilustracyjną”.

Interesująco wypada porównanie powyższych dokumentów z wydanym kilka lat temu drukiem obszernym, kilkusetstronicowym sprawozdaniem o „Wynikach działalności agenturalno-operacyjnej organów MWD Białoruskiej SRR w zakresie likwidacji antysowieckiego podziemia nacjonalistycznego, jego band i innego podziemia kontrewolucyjnego za okres od 1 stycznia 1944 r. do 1 marca 1947 r.”⁷

Prezentowany informator w zakreślonym tytule obszaru dubluje niejako informacje znane z opublikowanego inwentarza „Teczki specjalnej” Stalina. Nagłówki poszczególnych dokumentów są w nim zredagowane na tyle lapidarnie, że nie zawsze można na podstawie ich treści precyzyjnie określić wagę i przydatność danego dokumentu dla konkretnego tematu badawczego. Niemniej jednak zakres tematyczny tej publikacji, w dużym stopniu wiążącej się ze sprawami polskimi (polsko-sowieckimi), skłania do zwrócenia na nią uwagi, uwzględnienia jako pomocy warsztatowej historyków dziejów najnowszych. Bardzo niski nakład (150 egz.), powoduje, iż już w momencie wydania stała się ona bibliograficzną rzadkością.

Wojciech Materski
Warszawa

Polsko-brytyjska współpraca wywiadowcza podczas II wojny światowej, tom I: Ustalenia Polsko-Brytyjskiej Komisji Historycznej, pod redakcją Tadeusza Dubickiego, Darii Nałęcz, Tessy Stirling, Warszawa 2004, wyd. Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych, ss. 612

Publikacja międzynarodowego zespołu historyków polskich (tak z kraju, jak i emigracji) oraz brytyjskich stanowi podsumowanie kilkuletnich prac, mających na celu zaprezentowanie możliwe pełnego wizerunku współpracy tajnych służb Polski i Zjednoczonego Królestwa. Pierwsze zebranie Komisji odbyło się w czerwcu 2000 r. w Londynie. Prezentowany tom zawiera ustalenia, do jakich doprowadziły szeroko zakreślone kwerendy; tom drugi zawierać ma dokumenty. Celem podjętej pracy było nakreślenie zobiektywizowanego i możliwie pełnego obrazu współpracy wywiadów obu stron.

Istniał z góry przyjęty, wyraźny podział. Historycy polscy eksplorowali zbiory ogólnie dostępne (w Wielkiej Brytanii, w Polsce, w USA i w innych krajach). Szczególnie intrygujące zadanie stało się udziałem historyków brytyjskich, gdyż dla tego tematu zostali oni dopuszczeni do poszukiwań w archiwach agencji wywiadu brytyjskiego, które nie są ogólnie dostępne. Brytyjska członkini Komisji, Gill Bennett, główny historyk brytyjskiego MSZ, uzyskała możliwość przeprowadzenia kwerendy w zamkniętym dla badań archiwum brytyjskiej agencji wywiadu

⁷ NKWD o polskim podziemiu 1944-1948. *Konspiracja polska na Nowogródzczyźnie*, oprac. A. Chmielarz, K. Krajewski, T. Łabuszewski i H. Piskunowicz, pod red. T. Strzembosza, Warszawa 1997.